

Van zwijgcultuur naar zerotolerancebeleid

De reactie van kerkelijke autoriteiten op seksueel misbruik

Jacques Schenderling*

Summary

The handling of complaints about sexual abuse of minors has troubled the Catholic Church in many countries for several decades. An important issue is the allegation that the church tried to hide abuse and to leave perpetrators without punishment. The commission that investigated the sexual abuse of minors in the Roman Catholic Church in the Netherlands (the Deetman Commission) is ambiguous in its answer to the question whether the church fostered a 'culture of silence' or not. Examination of the available evidence leads to the conclusion that external transparency had no priority, although pastoral, therapeutic and disciplinary measures were taken to stop abuse. These measures, however, often reinforced the already existing culture of silence. The recently introduced zero-tolerance policy of the church seems to promote external transparency, but it also raises new questions.

1. Seksueel misbruik in de kerk

1.1 Inleiding

De Rooms-Katholieke Kerk is de afgelopen decennia in ernstige verlegenheid gebracht door de niet aflatende stroom van onthullingen over seksueel misbruik. Medewerkers van de kerk zouden zich schuldig hebben gemaakt aan het misbruiken van minderjarigen in kerken, internaten en scholen. Om enkele getallen te noemen: in Nederland zou het gaan om 800 daders (Deetman 2011a, 176); in Australië om 1.262 daders¹; en in de Verenigde Staten om ongeveer 4.400 daders (Terry 2008, 557). Volgens de bekende theoloog Hans Küng is de kerk door de misbruikschandalen 'in de ernstigste geloofwaardigheids crisis sinds de Reformatie' terechtgekomen.² Sommige onderzoekers leggen dan ook een verband tussen de misbruikaffaires en het dalende vertrouwen in de kerken als instituut. In Nederland daalde tussen 1991 en 2010 het aantal mensen dat 'een onbepakt of veel vertrouwen' heeft

* Jacques Schenderling is theoloog en ethicus en werkzaam als predikant (PKN).

in de kerken van 20% naar 12%. In dezelfde periode steeg het aantal mensen met ‘zeer weinig tot helemaal geen vertrouwen’ in de kerken van 41% naar 58%. Joep de Hart meent: ‘De media-aandacht voor seksueel misbruik in de katholieke kerk zal bij het snelle verval zeker een rol hebben gespeeld, waarbij moet worden aangetekend dat de ondervraagden dan blijkbaar geneigd waren de kerken over één kam te scheren’ (2014, 31, 40).

Als de misbruikaffaires het vertrouwen in de kerk inderdaad ernstig geschaad hebben, zijn daarvoor twee verklaringen te geven. In de eerste plaats ging het meestal om daders die zelf een vertrouwensfunctie bekleedden binnen de kerk, hetzij als geestelijke hetzij als lekebroeder met een onderwijfsfunctie. Dat juist zij deze bijzondere functie gebruikten om in contact te komen met minderjarigen en hen te misbruiken, werd binnen en buiten de kerk als schokkend ervaren (Zondag 2013). Maar in de tweede plaats richt de aandacht zich op de rol van de kerkelijke autoriteiten. Volgens veel waarnemers (zie paragraaf 2.3 en 2.4) hebben zij niet alles in het werk gesteld om het misbruik te stoppen en de daders te straffen. De belangrijkste kritiekpunten zijn:

- (1) er was sprake van gebrek aan transparantie, waardoor daders hun straf ontlieden en toekomstige slachtoffers onvoldoende beschermd werden;
- (2) het beleid van overplaatsingen werkte recidivisme in de hand;
- (3) de kerk had weinig oog voor de slachtoffers en de getroffen gemeenschappen, en verzuimde dus haar zorgplicht.

Deze drie zaken hangen met elkaar samen. Een overplaatsingsbeleid is immers alleen mogelijk als er gezwegen wordt over het verleden van de dader. En een open benadering van de slachtoffers en de getroffen kerkgemeenschappen is onmogelijk, zolang de kerkleiding niet wil toegeven dat er misdrijven zijn gepleegd. Het veronderstelde gebrek aan transparantie is dus een sleutelbegrip in het onderzoek naar de crisis rond seksueel misbruik. In dit artikel wil ik dieper ingaan op deze kwestie. Was er in de katholieke kerk sprake van een ‘zwijgcultuur’ (*culture of silence*) rond seksueel misbruik? Of moet men zelfs spreken over een ‘doofpotpolitiek’ (*cover-up policy*), dat wil zeggen het opzettelijk verborgen houden van misstanden, zoals sommige onderzoekers beweren (zie paragraaf 2.3, 2.4 en 2.5)?

1.2 *Zwijgcultuur of niet?*

In Nederland heeft een Onderzoekscommissie onder leiding van oud-minister Wim Deetman in opdracht van de Nederlandse Bisschoppenconferentie en

de Konferentie Nederlandse Religieuzen (KNR) het seksueel misbruik van minderjarigen in de kerk in kaart gebracht. Bij lezing van dit rapport valt onmiddellijk op dat de commissie geen eenduidig antwoord geeft op de vraag of er in de onderzochte periode (1945-2010) sprake was van een zwijgcultuur. Onderzoekers die zich bezig hebben gehouden met misbruikaffaires in bijvoorbeeld de Verenigde Staten en Ierland spreken over het algemeen wel onomwonden over een zwijgcultuur of zelfs over een doofpotpolitiek. Dit verschil in beoordeling roept uiteraard allerlei vragen op die deels moreel van aard zijn. Want een gebrek aan transparantie kan erop wijzen dat kerkelijke bestuurders hun verantwoordelijkheid probeerden te ontlopen of probeerden om onder schadeclaims uit te komen. Als er sprake was van een zwijgcultuur kan dat erop duiden dat de belangen van de kerk als instituut en van de daders prevaleerden boven die van de slachtoffers en de getroffen kerkgemeenschappen. En bij een doofpotpolitiek zouden kerkelijke autoriteiten bewust hebben aangestuurd op het geheimhouden van strafbare feiten. Dat zijn ernstige verwijten en daarom is het van groot belang om de vraag te verhelderen of er sprake was van een zwijgcultuur of zelfs van een doofpotpolitiek.

1.3 *Vraagstelling*

Op grond van deze overwegingen kom ik tot de volgende vragen:

- (a) welk antwoord geeft de Commissie Deetman op de vraag of er sprake was van een zwijgcultuur (c.q. doofpotpolitiek) en welke criteria hanteert de commissie daarbij?
- (b) hoe typeren onderzoekers in het buitenland de houding van de kerk daar en is de veronderstelling juist dat hun beoordeling verschilt van die van de Commissie Deetman?
En in het verlengde daarvan:
- (c) wat is eigenlijk een 'zwijgcultuur' en zijn er alternatieven voor deze moeilijk definieerbare term te geven?
- (d) welke beleidsmatige of theologische overwegingen hebben mogelijk bijgedragen aan het ontstaan van een zwijgcultuur?
- (e) wat betekent het sinds kort ingevoerde zerotolerancebeleid van de Rooms-Katholieke Kerk (zie paragraaf 5) voor de vragen rond transparantie en aanspreekbaarheid?

Deze vragen wil ik beantwoorden op basis van een analyse van de empirische gegevens en van de conclusies die verschillende onderzoekscommissies in Nederland, de Verenigde Staten en Ierland naar buiten hebben gebracht.³

2. Zwijgculturen: een vergelijking

2.1 Onderzoek in Nederland

In haar eindrapportage geeft de commissie Deetman een genuanceerd antwoord op de vraag of er sprake was van een zwijgcultuur:

- in de periode 1945-1960 was er volgens de commissie ‘van een cultuur van zwijgen op bestuurlijk niveau geen sprake’, omdat men intern allerlei maatregelen nam om grensoverschrijdend gedrag te beperken (Deetman, 2011a, 101, 138, 507);
- in de jaren daarna was er nauwelijks aandacht voor de problematiek, totdat het thema in de jaren 1990 onder externe druk ‘langzaam (terugkwam) op de agenda van bisschoppen en hogere oversten’ (159, 507);
- tegelijkertijd stelt de commissie vast dat men in alle bisdommen probeerde ‘de vuile was binnen te houden’ (508) en de zaken ‘intern, binnen de bisdommen en de ordes en congregaties’ op te lossen (101, 265);
- voor de bisdommen Haarlem en Rotterdam vindt de commissie de vraag of er sprake is geweest van een zwijgcultuur ‘moeilijk te beantwoorden’ (265);
- in het bisdom Breda zijn er geen aanwijzingen gevonden voor ‘een systematische cover-up van de feiten’ (672);
- over de Sociëteit van Jezus (de Jezuïeten) velt de commissie een duidelijk oordeel: er was sprake van een zwijgcultuur, omdat leidinggevendens zelfs elkaar niet inlichtten over misbruik (315);
- en ook bij de Salesianen van Don Bosco waren ‘geheimzinnigheid en versluierend taalgebruik’ bijna drie decennia lang de norm (367).

De commissie weigert dus om een generaliserend antwoord te geven op de vraag of er sprake was van een zwijgcultuur; het antwoord blijft opzettelijk ambigu (vgl. Deetman, 2011b, 336-344). Het is moeilijk om deze keuze te beoordelen, omdat de commissie het begrip ‘zwijgcultuur’ weliswaar regelmatig gebruikt maar nergens exact definieert en ook geen opsomming geeft van de criteria die zij bij de beoordeling heeft gebruikt. Daarom wil ik dit cruciale begrip eerst nader verkennen.

2.2 Wat is een zwijgcultuur?

De term ‘zwijgcultuur’ is verwant aan het bredere begrip ‘organisatiecultuur’. De cultuur van een organisatie kunnen we omschrijven als ‘het geheel van de geschreven en ongeschreven regels die bepalen hoe de leden van de organisatie

met elkaar en met de buitenwereld omgaan' (vgl. Keuning 2007, 159, 560). De organisatiecultuur weerspiegelt de waarden die men in de organisatie belangrijk vindt, maar blijft ten dele diffuus en ongrijpbaar. De cultuur van een organisatie bepaalt mede hoe men intern en extern communiceert. Op basis van deze omschrijving kan men van een zwijgcultuur spreken, als de leden van een organisatie geneigd zijn (a) om informatie voor elkaar te verzwijgen (interne zwijgcultuur), en/of (b) om informatie voor de buitenwereld geheim te houden (externe zwijgcultuur).

Uit de bewoordingen van het eindverslag van de commissie Deetman wordt duidelijk, dat de commissie van een zwijgcultuur spreekt als situatie (a) zich voordoet. Men wil dus alleen spreken van een zwijgcultuur als er binnen de organisatie gezwegen werd over seksueel misbruik, zoals het geval was bij de Jezuiten. Maar als de leiding van een kloosterorde of bisdom in de jaren 1950 maatregelen nam tegen functionarissen die zich schuldig maakten aan seksueel misbruik en als zij regels uitvaardigde om misbruik te voorkomen, was er volgens de commissie geen sprake van een zwijgcultuur.

We zullen hierna laten zien dat buitenlandse onderzoekers meestal de brede definitie (a + b) hanteren. Zij spreken van een zwijgcultuur als de leiding van bijvoorbeeld een bisdom weliswaar maatregelen nam tegen een priester die zich misdroeg, maar daarover zweeg tegenover de betrokken slachtoffers, families en parochies, dus extern daarover zweeg of de feiten ontkende.

2.3 *Onderzoek in de VS en Ierland*

In Nederland is het onderzoek naar mogelijk seksueel misbruik binnen de katholieke kerk relatief laat op gang gekomen. Zowel in Ierland als de VS gebeurde dat al eerder door de publiciteit rond enkele geruchtmakende zaken. In Ierland gaf de affaire rond Brendan Smyth (1994) de stoot tot steeds verder uitdijend onderzoek (Keenan 2012, 19). En in de VS wordt het aftreden van kardinaal Law van het aartsbisdom Boston (2002) als gevolg van nalatigheid in de jaren 1990 als keerpunt gezien (Dokecki 2004, 3). In beide landen werden onderzoekscommissies ingesteld die op wetenschappelijk verantwoorde wijze gegevens hebben verzameld. Door de resultaten van dit onderzoek te vergelijken met dat van de commissie Deetman ontstaat een redelijk betrouwbaar beeld van de situatie in de katholieke kerk in het algemeen.

In de Verenigde Staten is in opdracht van de Conferentie van Katholieke Bisschoppen onderzoek gedaan naar seksueel misbruik tussen 1950 en 2010. Het gerenommeerde onderzoeksinstituut van de Universiteit van New York, het *John Jay College of Criminal Justice*, werd met de uitvoering van het onderzoek belast. In het eindrapport dat werd aangeboden aan de Amerikaanse

bisschoppenconferentie komt ook de vraag aan de orde of er sprake was van een zwijgcultuur. In de eindconclusie stellen de onderzoekers dat er tot het einde van de jaren 1990 zowel intern als extern sprake was van ‘gebrek aan transparantie’ en het ontbreken van het vermogen om ‘extern rekenschap af te leggen’ (JJC 2011, 91, 93). De specialist in canoniek recht Thomas Doyle concludeerde daarvoor al op basis van eerder onderzoek dat de kerkleiding lange tijd geprobeerd heeft belastende feiten te verdoezelen en aansprakelijkheid te ontlopen. Hij spreekt over een doelbewuste *cover-up* (Doyle 2006, 190-200). Een andere onderzoeker stelde in 2004 al dat de hiërarchie doorgaans ‘overdreven geheimzinnig, nontransparant, defensief en autoritair’ reageerde op meldingen van seksueel misbruik (Dokecki 2004, 50).

In Ierland hebben verschillende commissies onderzoek gedaan naar seksueel misbruik in de katholieke kerk. De resultaten werden neergelegd in rapporten over de bisdommen Ferns (2005), Dublin (2009) en Cloyne (2011) en over katholieke jeugdinstanties (2009) (Keenan 2012, 118, 192). Marie Keenan, die als onderzoeker verbonden is aan de Universiteit van Dublin, heeft de verschillende rapporten vergeleken. Daarnaast deed ze zelf empirisch onderzoek met name onder priester-daders. Zij concludeert dat er binnen de Ierse kerk een dermate sterke ‘*culture of denial and secrecy*’ heerste, dat externe transparantie over de problemen rond seksueel misbruik ondenkbaar was (Keenan 2012, 159, 173, 187, 204, 221).

De onderzoekers die de situatie in de VS en Ierland bestudeerd hebben, stellen dus dat er jarenlang een zwijgcultuur heerste rond het fenomeen seksueel misbruik. Zij maken daarbij geen onderscheid tussen een interne en externe zwijgcultuur, want zij beschouwen die als één geheel. Hierin verschilt hun beoordeling van die van de Commissie Deetman.

2.4 *Stereotype reactie van de kerkelijke autoriteiten*

Nu gaat het bij het beantwoorden van de vraag of er een ‘cultuur van geheimhouding’ bestond niet alleen om de verbale communicatie, maar ook om de hele constellatie van feiten daaromheen. Daarmee bedoel ik het volgende. Als een priester beschuldigd werd van seksueel misbruik, zagen de kerkelijke autoriteiten zich na enige tijd meestal gedwongen om daarop te reageren. Als we de onderzoeken uit Ierland, de VS en Nederland met elkaar vergelijken, blijkt dat de kerkelijke autoriteiten tot het midden van de jaren 1990 meestal stereotyp reageerden. Globaal komt namelijk telkens hetzelfde reactiepatroon naar voren met als vaste elementen:

(1) Men richtte zich in de eerste plaats op de daders en niet op de slachtoffers of de betrokken parochies.

De Commissie Deetman constateert dat kerkelijke bestuurders zelden contact zochten met de slachtoffers: 'Uit het onderzoek blijkt dat kerkelijke en religieuze bestuurders daartoe nooit zelf het initiatief namen, maar dit doorgaans alleen deden als zij echt niet anders konden.' Het motief was dan geen oprechte belangstelling voor de slachtoffers, maar 'het voorkomen van ruchtbaarheid en aangifte bij de politie en dus het beperken van reputatieschade.' (2011a, 162, 511; Kool 2011, 74, 98).

In Ierland was de situatie niet anders: hoofddoel was het vermijden van schandaal en het beschermen van de reputatie van de kerk; het belang van de slachtoffers werd daaraan ondergeschikt gemaakt (Keenan 2012, 191, 198). Ook in de VS zochten kerkelijke leiders zelden contact met de slachtoffers en verzuimden ze de parochies juist in te lichten (JJC 2011, 89; Dokecki 2004, 26, 130).

(2) Men deed geen aangifte bij de wereldlijke autoriteiten (politie of justitie) en probeerde publiciteit te vermijden.

De Commissie Deetman heeft vastgesteld dat '(het) doen van aangifte niet tot het bestuurlijke repertoire behoorde, noch van de bisschoppen, noch van de religieuze oversten' (2011a, 228, 508). Pas in 2010 is dat beleid veranderd, want nu wordt een klacht direct gemeld aan het openbaar ministerie (Deetman 2011a, 263; Kool 2011, 110). In Ierland en de VS was de situatie tot in de jaren 1990 niet anders (JJC 2011, 89; Keenan 2012, 198, 204).

Dat is niet verwonderlijk, want het canonieke recht veronderstelt dat de kerk een geheel eigen rechtspleging heeft, die losstaat van het wereldlijke recht. Al in de Middeleeuwen, dus nog voordat het rechtssysteem van nationale staten volledig tot ontwikkeling was gekomen, heeft de kerk de juridische zeggenschap over de clerus (priesters, leden van kloosterorden) voor zichzelf opgeëist. Een geestelijke zou in theorie dus nooit voor een wereldlijke rechter hoeven te verschijnen (Pollock 1968, 439-444; Lüdicke 2011, 222). Lange tijd hebben bestuurders in het Vaticaan deze lijn verdedigd, totdat de ontwikkelingen in de VS en Ierland hen dwongen een meer coöperatieve houding in te nemen. Nu geldt als algemene richtlijn dat kerkelijke bestuurders loyaal moeten samenwerken met de wereldlijke autoriteiten (Dokecki 2004, 189; Keenan 2012, 213; Benedictus 2010, 11; Guide 2010).

(3) Na meldingen van misbruik werden daders vaak na enige tijd elders te werk gesteld zonder de omgeving te informeren.

‘Een beproefde manier om ophef te vermijden is binnen alle religieuze organisaties de (geruisloze) overplaatsing naar een andere functie, binnen of buiten de eigen organisatie’ (Deetman 2011a, 369; vgl. 176, 262). Ook in het buitenland lijkt er sprake te zijn geweest van een systematisch beleid van overplaatsingen waarbij de omgeving niet werd geïnformeerd. Statistische gegevens ontbreken vaak omdat de reden van overplaatsing meestal niet vermeld werd, maar de bestudering van individuele gevallen laat geen andere conclusie toe (Mercado 2008; JJC 2011, 89; Dokecki 2004, 67, 74, 131; Keenan 2012, 174, 199).

2.5 *Tussenbalans*

Op grond van deze *constellatie van feiten* moeten we concluderen dat externe transparantie tot ver in de jaren 1990 geen enkele prioriteit had. In die zin was er ook in Nederland sprake van een externe zwijgcultuur, die niet alleen op verbaal niveau (formele ontkenning of verzwijgen), maar ook op het niveau van feitelijke maatregelen en interventies waarneembaar is.

Sommige onderzoekers gebruiken de zwaardere term ‘cover-up’, wat impliceert dat de autoriteiten systematisch geprobeerd hebben om strafbare feiten verborgen te houden (Doyle 2003, 190; Doyle 2006, 191; Formicola 2011, 526; Formicola 2016, 4; Keenan 2012, 22). Vaak refereren ze daarbij aan de genoemde weerstand tegen het doen van aangifte. Bij geen enkel onderzoek is echter aangetoond dat er bijvoorbeeld schriftelijke instructies bestonden om feiten geheim te houden, zodat men strikt genomen niet van een ‘cover-up policy’ kan spreken. Wel was er een diepgewortelde neiging om niet alleen deze, maar alle controversiële kwesties af te schermen voor de buitenwereld.

3. Hoe ontstaat een zwijgcultuur?

Hierboven is beschreven welke stereotype reactie de kerkelijke autoriteiten vertoonden als ze werden geconfronteerd met seksueel misbruik. Het afschermen van de dader en het vermijden van publiciteit blijkt daarbij de hoogste prioriteit te hebben gehad. Zij hebben zich daarbij ongetwijfeld door bepaalde negatieve motieven laten leiden, maar ook door meer theologisch-inhoudelijke en beleidsmatige overwegingen. Alles bij elkaar genomen hebben de volgende motieven het ontstaan van een zwijgcultuur bevorderd.

3.1 *Negatieve motieven*

Tot de negatieve of opportunistische motieven rekenen we het vermijden van schandaal en reputatieschade voor de kerk (Doyle 2003, 203; Dokecki 2004, 130; Keenan 2012, 202-206). De kerkelijke autoriteiten beriepen zich daarbij niet ten onrechte op het canonieke recht, want in dat rechtssysteem is ‘het vermijden van schandaal’ een zelfstandig rechtsbeginsel (CIC, 1341; 1352,2; 1361,3; 1455,3). Voor een deel kwam daar nog een tweede motief bij, namelijk het vermijden van financiële aansprakelijkheid (JJC 2011, 89).

Inmiddels wordt ook door de top van de kerkelijke hiërarchie erkend dat deze motieven in het verleden een belangrijke rol speelden bij de pogingen om seksueel misbruik geheim te houden en dat de kerk daarmee een grote inschattingfout maakte. In zijn pastorale brief aan de katholieken in Ierland schrijft paus Benedictus XVI dat de kerk ‘zich vaak op de verkeerde manier inspande om haar reputatie te beschermen en schandaal te vermijden’ (2010, 4; Formicola 2011, 539).

3.2 *Inhoudelijke motieven*

Naast deze negatieve motieven had de kerk ook andere, meer beleidsmatige en theologische, overwegingen om rond seksueel misbruik de vertrouwelijkheid te bewaren. In het algemeen was het kerkelijke beleid erop gericht om de dader weer op het goede spoor te brengen. Uit de eerder aangehaalde rapporten blijkt dat de kerkelijke bestuurders daarbij drie verschillende benaderingswijzen hanteerden: het pastorale, therapeutische en juridische model (tabel 1).

Tabel 1 Drie typen dader-benadering

	Kernbegrippen
pastorale model	zonde – boete – vergeving
therapeutische model	ontsporing – therapie – aanpassing
juridische model	misdrijf – vervolging – sanctie

Hieronder zal ik laten zien dat bij elk van deze drie benaderingswijzen vertrouwelijkheid of geheimhouding een randvoorwaarde is. Ze hebben dan ook ieder op hun eigen manier bijgedragen aan het ontstaan van de zwijgcultuur rond seksueel misbruik.

Het pastorale model benadert de dader als een zondaar die door zijn vergrijp in een verstoorde verhouding met God leeft. Hij kan deze verhouding normaliseren als hij berouw toont, boete doet en (via bemiddeling van een priester) vergeving ontvangt. Volgens de regels van het canonieke recht moet

de bisschop een priester tegen wie een klacht is binnengekomen allereerst via een 'broederlijke vermaning' (*fraterna correctio*) en met 'pastorale ijver' (*pastoralis sollicitudo*) tot gedragsverandering brengen (CIC, 1341; Hinschius 1959, 76-79). Uit empirisch onderzoek is gebleken dat kerkelijke bestuurders deze route dan ook vaak als eerste gekozen hebben (Doyle 2003, 191, 200; Coughlin 2003, 993; Dokecki 2004, 130, 171-178).

Bij pastorale relaties is vertrouwelijkheid een basisvoorwaarde. Mensen zijn immers alleen bereid om hun diepste gedachten aan een pastor toe te vertrouwen, als ze de absolute zekerheid hebben dat hun woorden geheim blijven. Pastores hebben daarom ook een wettelijk verankerd beroepsgeheim (Schenderling 2010, 145-173).

Marie Keenan heeft op grond van haar gesprekken met daders vastgesteld dat het pastorale model vaak contraproductief heeft gewerkt. Daders beschouwden de biecht en de daarop volgende absolutie vaak als een nieuw begin. Ze meenden met een schone lei te kunnen beginnen, maar bleken niet bij machte om hun impulsen te onderdrukken, waarna ze in dezelfde fouten vervielen. Bovendien werden ze door hun biechtvader vaak niet echt vermaand of goed doorverwezen. Volgens Keenan heeft de pastorale benadering daardoor onbedoeld het recidivisme bevorderd (2012, 162-178).

In het therapeutische model wordt het seksuele vergrijp primair gezien als een psychologische ontsporing. De juiste therapie zou ervoor zorgen dat de dader kon 'genezen' of in ieder geval dat hij zijn gedrag leerde afstemmen op de maatschappelijke normen. Bij een therapeutische relatie is het medische beroepsgeheim van toepassing, dat vergelijkbaar is met dat van pastores (Beauchamp 2001, 283-336). Ook deze benadering bevorderde dus de geheimhouding.

Kerkelijke bestuurders kozen in de jaren na de oorlog steeds vaker voor dit model, in de hoop dat de daders na het volgen van een therapie weer binnen de kerk aan het werk konden. Onbedoeld bevorderden zij zo het recidivisme, omdat de effectiviteit van therapie bij seksueel deviant gedrag sterk werd overschat (Deetman 2011a, 212-214; Monteiro 2011; Coughlin 2003, 987-988; Keenan 2012, 174, 199; JJC 2011, 77-81).

Bij toepassing van het derde model stelt de kerkbestuurder een juridische procedure in werking zodra hij klachten binnenkrijgt over een kerkelijk medewerker. Hij heeft daarbij volgens het canonieke recht de keuze uit twee routes: een bestuurlijke (disciplinaire) en een strafrechtelijke. De tweede route, een volledig canoniek (straf-)proces, werd de laatste eeuw nauwelijks nog gebruikt

(Hinschius 1959, 74-79; Paarhammer 1983; Coughlin 2003; Lüdicke 2011; Keenan 2012, 209-211). Deze route heeft dan ook zelden geleid tot ontslag of ontneming van het ambt wegens seksueel misbruik (JJC 2011, 77, 80; Keenan 2012, 199, 205). De eerste route werd regelmatig gebruikt, maar alleen als pastorale en therapeutische interventies gefaald hadden.

Beide juridische routes lenen zich voor een meer transparante benadering, maar in de praktijk kwam het daar zelden van. De kerk was van oudsher zeer beducht voor het aantasten van de goede naam van de clerus door valse aanklachten. Daarom werden beide routes omgeven met allerlei maatregelen om geheimhouding te garanderen: het proces vond plaats achter gesloten deuren, de getuigen kregen een zwijgplicht opgelegd en de processtukken verdwenen in een geheim archief (CIC, 1717, 1455, 489; Paarhammer 1983; Formicola 2011). Bovendien kon een kerkelijk bestuurder bij een disciplinaire maatregel zoals overplaatsing de werkelijke reden gemakkelijk verzwijgen.

We moeten dus concluderen dat het pastorale, therapeutische en juridische model ieder op hun eigen wijze de geheimhouding rond seksueel misbruik hebben bevorderd. De interne logica van elk model zorgde ervoor dat de vertrouwelijkheid sterk werd benadrukt. Dat versterkte op haar beurt de zwijgcultuur rond seksueel misbruik.

4. Niveaus van toenemende transparantie

Bij nader inzien lijkt de term 'zwijgcultuur' echter minder geschikt om de complexe werkelijkheid rond seksueel misbruik te beschrijven. Deze term richt zich op de verbale dimensie en beschrijft wat er ontbreekt. Het zou goed zijn deze negatieve term te vervangen door het begrip 'transparantie', een positief concept dat zich bovendien beter leent voor nuancering. Uit de beschrijving tot nu toe is duidelijk geworden dat kerkelijke autoriteiten maatregelen kunnen nemen die de transparantie rond seksueel misbruik bevorderen of juist beperken. Op grond daarvan kunnen we onderscheid maken tussen zeven *niveaus van toenemende transparantie*, te verdelen over drie categorieën (ontbrekende, interne en externe transparantie, zie tabel 2).

Tabel 2: niveaus van toenemende transparantie

	Transparantieniveau
transparantie ontbreekt	1. het probleem wordt ontkend; de dader wordt niet aangesproken op zijn gedrag.
interne transparantie	2. de dader wordt aangesproken op zijn gedrag; er volgt een reactie (berisping, therapie, schorsing, enz.).
externe transparantie	3. de kerkelijke autoriteit neemt contact op met het slachtoffer en diens familie; 4. de kerkelijke autoriteit doet aangifte bij politie / justitie; 5. de kerkelijke autoriteit informeert de betrokken geloofsgemeenschap; 6. de klacht wordt geanonimiseerd bekend gemaakt aan het algemene publiek; 7. de identiteit van de aangeklaagde wordt bekend gemaakt aan het algemene publiek.

De Commissie Deetman meent dat er niet van een zwijgcultuur gesproken kan worden als niveau (2) is bereikt. Op grond van de hiervoor gepresenteerde bevindingen moeten we echter stellen, dat er wel degelijk sprake was van een zwijgcultuur, omdat communicatie met de buitenwereld over seksueel misbruik zoveel mogelijk werd vermeden.

De werkwijze van de katholieke kerk in Nederland is sinds de eeuwwisseling stapsgewijs aangepast zodat de niveaus (3), (4) en (5) van externe transparantie nu worden gerealiseerd. In 2010 heeft de commissie Deetman er in een tussenadvies op aangedrongen om het geanonimiseerd bekendmaken van klachten (niveau 6) ook in de procedures op te nemen (Deetman 2011a, 476, 483, 507). Deze maatregel is nodig om controle op het afhandelen van klachten mogelijk te maken, terwijl de privacy van de slachtoffers en daders gerespecteerd wordt.

Het algemeen bekendmaken van de identiteit van de daders (niveau 7) wordt over het algemeen afgeraden (Coughlin 2003, 991; Keenan 2012, 106-108). Dat kan er immers toe leiden dat ook de identiteit van de slachtoffers bekend wordt. Bovendien werden daders in sommige gevallen als gevolg van ‘naming and shaming’ ernstig bedreigd en moesten ze hun woning ontvluchten. In een rechtsstaat moet ook aan daders echter een minimale veiligheid en rechtsbescherming geboden worden.

5. Zerotolerancebeleid

In 2010 zijn onder druk van de publieke opinie de regels voor de omgang met seksueel misbruik in de katholieke kerk aangescherpt (Norms 2010; Guide 2010). Vrij algemeen wordt er nu gesproken over een ‘zerotolerancebeleid’, wat

inhoudt dat één misstap voldoende is om iemand uit zijn functie te zetten. Bovendien kan de paus zeer ernstige overtredingen bestraffen met directe ontneming van het ambt zonder de uitkomst van het canonieke strafproces af te wachten (Coughlin 2003, 990; Dokecki 2004, 176-191; Keenan 2012, 205, 19; Formicola 2016, 6).

Dit zerotolerancebeleid roept echter weer nieuwe vragen op. Men kan om te beginnen vragen, hoe eerlijk de intern-kerkelijke rechtsgang is, als de kerkelijke hiërarchie tegelijkertijd optreedt als wetgever, aanklager en rechter. De kerk kent immers geen scheiding der machten (Doyle 2003, 221-222; Doyle 2006, 194). Daarnaast is de bewijsvoering een belangrijk knelpunt. Onderzoek naar klachten over seksueel misbruik vereist zeer specialistische kennis en deskundigheid. Vaak is er naast de mondelinge verklaring van de klager weinig ander bewijsmateriaal voorhanden. En bij het verhoor van getuigen moeten de onderzoekers zeer zorgvuldig te werk gaan om betrouwbare informatie te verkrijgen (Kool 2011, 117-124; Kaasa 2013; Zajac 2013; Howe 2015). Het is dan ook de vraag of de kerk in staat is een eerlijk proces te laten plaatsvinden, omdat zij niet beschikt over het apparaat, de financiële middelen en de bevoegdheden om een goed rechercheonderzoek in te stellen. Daarmee is de vraag aan de orde of de rechten van zowel de slachtoffers als de daders voldoende gewaarborgd zijn bij de kerkelijke rechtsgang.

Bovendien is de kans groot dat het zerotolerancebeleid de beleidslijn doorkruist, dat de resultaten van klachten geanonimiseerd bekend moeten worden gemaakt om het recht op privacy van de daders en de slachtoffers te respecteren. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de volgende casus.

Casus Ommen

In juni 2011 wordt pastoor Jan B. uit Ommen veroordeeld wegens het bezit van kinderporno. Hij krijgt een voorwaardelijke gevangenisstraf van drie maanden en een werkstraf. De week daarna wordt hij op staande voet ontslagen door aartsbisschop Eijk van Utrecht. Omdat hij de enige pastoor in Ommen is, is onmiddellijk algemeen bekend om wie het gaat. De kerkelijke rechtbank die verbonden is aan de Congregatie voor de Geloofsleer in Rome moet daarna bepalen welke kerkelijke straf de pastoor krijgt. Een jaar later, in mei 2012, is er nog geen uitspraak gedaan.⁴

In deze casus komt een duidelijke frictie tussen beleid en uitvoering naar voren, ten eerste omdat onbedoeld de identiteit van de aangeklaagde bekend wordt, terwijl het beleid anonieme publicatie voorschrijft. En ten tweede omdat het aartsbisdom al tot ontslag overgaat, terwijl de kerkelijke rechter nog

geen uitspraak heeft gedaan over de juistheid van de aanklacht. Wat het eerste punt betreft kan men tegenwerpen dat iedereen die een publieke functie aanvaardt, kan weten dat zijn identiteit bij misstappen algemeen bekend zal worden (Schenderling 2010, 36-37, 95-100). Het tweede punt roept de vraag op wat de toegevoegde waarde van een volledig canonic proces nog kan zijn, als de aartsbisschop de uitspraak van de wereldlijke rechter *de facto* als ontslaggrond aanvaardt.

6. Conclusies

De Commissie Deetman was in haar eindrapportage ambigu in het beantwoorden van de vraag of er in de katholieke kerk in het verleden (1945-2010) sprake was van een zwijgcultuur rond seksueel misbruik. In dit artikel wordt een onderscheid geïntroduceerd tussen verschillende niveaus van toenemende transparantie. Met behulp van deze indeling wordt aangetoond dat de commissie Deetman een zeer laag niveau (2, interne transparantie) voldoende vond om te ontkennen dat er sprake was van een zwijgcultuur. Onderzoekers elders zijn over het algemeen van oordeel dat daartoe een hoger minimum-niveau vereist is (3, contact met slachtoffers; 4, aangifte; en 5, informeren parochie). Verder wordt aangetoond dat het gebrek aan externe transparantie binnen de katholieke kerk werd ingegeven door opportunistische, maar ook door beleidsmatige en theologische overwegingen. Er zijn echter geen bewijzen dat men strafbare feiten systematisch verborgen wilde houden (doofpot-politiek).

Intussen heeft de kerk de procedures aangepast en heeft ze ook het tussenadvies van de commissie Deetman overgenomen (6, geanonimiseerd bekendmaken van klachten), zodat nu gesproken kan worden van voldoende externe transparantie. Het recent ingevoerde zerotolerancebeleid roept echter nieuwe vragen op, omdat de privacy van de betrokkenen en het recht op een eerlijk proces daarbij in het geding zijn. Het zerotolerancebeleid kan leiden tot een niet gewenste vorm van 'naming and shaming' (niveau 7).

De misbruikaffaires binnen de katholieke kerk hebben de afgelopen decennia veel (media-)aandacht gegenereerd. Intussen is duidelijk geworden dat er ook sprake was van misbruik in de jeugdzorg (Commissie Samson) en dat er vermoedens zijn van misbruik in de sportwereld (Commissie De Vries). Seksueel misbruik is dus een veel breder maatschappelijk probleem dan aanvankelijk werd verondersteld.

Bij toekomstig onderzoek moet er meer aandacht zijn voor de vraag of de betrokken organisaties voldoende transparant opereerden. Alleen bij voldoende externe transparantie is immers te controleren of de bestuurders hun verantwoordelijkheid hebben genomen en of de klachtafhandeling goed was (is) georganiseerd. Het verdient aanbeveling om in toekomstige rapportages een apart hoofdstuk op te nemen waarin het transparantiebeleid uitvoerig wordt besproken en beoordeeld aan de hand van heldere definities en criteria.

Noten

- 1 NRC/*Handelsblad*, 07-02-2017; *Trouw* 06-02-2017.
- 2 *Irish Times*, 16-04-2010.
- 3 Over de situatie in deze drie landen zijn betrouwbare gegevens beschikbaar, omdat er officiële onderzoekscommissies aan het werk zijn geweest.
- 4 NRC/*Handelsblad*, 02-06-2011; *De Stentor*, 15-05-2012.

Literatuur

Beauchamp, T.L. & J.F. Childress (2001),

Principles of Biomedical Ethics, 5th ed., Oxford: Oxford University Press.

Benedictus XVI (2010),

Pastoral Letter to the Catholics of Ireland, zie: http://w2.vatican.va/content/benedictxvi/en/letters/2010/documents/hf_benxvi_let_20100319_church-ireland.html

Code of Canon Law (= CIC) (1983),

zie: http://www.vatican.va/archive/ENG1104/_INDEX.HTM

Coughlin, J.J. (2003),

The Clergy Sexual Abuse Crisis and the Spirit of Canon Law, in: *Boston College Law Review*, 44, 977-997.

Deetman, W. (2011a),

Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 1 (Uitgebreide versie): Het onderzoek, Amsterdam: Balans.

Deetman, W. (2011b),

Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk, Deel 2 (Uitgebreide versie): De achtergrondstudies en essays, Amsterdam: Balans.

Dokecki, P.R. (2004),

The Clergy Sexual Abuse Crisis: Reform and Renewal in the Catholic Community, Washington (D.C.): Georgetown University Press.

- Doyle, T. P. (2003),
Roman Catholic Clericalism, Religious Duress, and Clergy Sexual Abuse, in: *Pastoral Psychology*, 51, 189-231.
- Doyle, T. P. (2006),
Clericalism: Enabler of Clergy Sexual Abuse, in: *Pastoral Psychology*, 54, 189-213.
- Formicola, J.R. (2011),
Catholic Clerical Sexual Abuse: Effects on Vatican Sovereignty and Papal Power, in: *Journal of Church and State*, 53, 523-544.
- Formicola, J.R. (2016),
The Politics of Clerical Sexual Abuse, in: *Religions*, 7,9, 1-13.
- Guide to CDF Procedures concerning Sexual Abuse Allegations (= *Guide*) (2010),
zie: http://www.vatican.va/resources/resources_guide-CDF-procedures_en.html
- Hart, J. de (2014),
Geloven binnen en buiten verband. Godsdienstige ontwikkelingen in Nederland, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hinschius, P. (1959),
Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland. System des katholischen Kirchenrechts mit besonderer Rücksicht auf Deutschland, Band 6 (1897, repr. 1959), Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt.
- Howe, M.L. & L.M. Knott (2015),
The fallibility of memory in judicial processes: Lessons from the past and their modern consequences, in: *Memory*, 23, 633-656.
- John Jay College Research Team (= JJC) (2011),
The Causes and Context of Sexual Abuse of Minors by Catholic Priests in the United States 1950-2010, Washington (DC): United States Conference of Catholic Bishops.
- Kaasa, S.O.; E. Cauffman, K. Alison Clarke-Stewart & E.F. Loftus (2013),
False Accusations in an Investigative Context: Differences between Suggestible and Non-suggestible Witnesses, in: *Behavioral Sciences and the Law*, 31, 574-592.
- Keenan, M. (2012),
Child Sexual Abuse and the Catholic Church: Gender, Power, and Organizational Culture, Oxford: Oxford University.
- Keuning, D. & M. Wolters (2007),
Structuur doorzien. Over ontwerp van organisatiestructuren, Amsterdam: Pearson Education.
- Kool, R.S.B. (2011),
Schuivende panelen. Een achtergrondstudie naar wereldlijke en kerkelijke ontwikkelingen rond om seksueel misbruik van minderjarigen binnen de Rooms-Katholieke Kerkprovincie (1945-2010), in: Deetman (2011b), 87-148.

- Lüdicke, K. (2011),
Seksueel misbruik van minderjarigen en canoniek recht, in: Deetman (2011b),
218- 227.
- Mercado C., J.A. Tallon & K.J. Terry (2008),
Persistent Sexual Abusers in the Catholic Church. An Examination of Characteristics
and Offense Patterns, in: *Criminal Justice and Behavior*, 35, 629-642.
- Monteiro, M.E. (2011),
Discretie en deskundigheid. Een verkenning van de rol van rooms-katholieke
psychiaters in de bestuurlijke aanpak en afhandeling van seksueel misbruik van
minderjarigen (1945-1970), in: Deetman (2011b), 43-86.
- Norms on delicta graviora* (2010),
zie: http://www.vatican.va/resources/resources_norme_en.html
- Paarhammer, H. (1983),
Das Strafverfahren, in: Listl, J. (red.), *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*,
Regensburg: Friedrich Pustet, 1002-1011.
- Pollock, F., F.W. Maitland & S.F.C. Milsom (1968),
The history of English law before the time of Edward I, vol. 1, London: Cambridge
University Press.
- Schenderling, J. (2010),
Beroepsethiek voor pastores, 2^e dr., Budel: Damon.
- Terry, Karen J. (2008),
The Nature and Scope of Child Sexual Abuse in the Catholic Church, in: *Criminal
Justice and Behavior*, 35, 549-569.
- Zajac, R., M. Garry, K. London, F. Goodyear-Smith, & H. Hayne (2013),
Misconceptions about Childhood Sexual Abuse and Child Witnesses: Implications for
Psychological Experts in the Courtroom, in: *Memory*, 21, 608-61.
- Zondag, H.J. & M.H.F. van Uden (2013),
Kritisch én trouw. Commitment na seksueel misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk,
in: *Religie & Samenleving*, 8, 289-305.